

# MUZEJSKI VJESNIK 15

---

# MUZEJSKI VJESNIK

## GLASILO MUZEJA SJEVEROZAPADNE HRVATSKE

Bjelovar, Čakovec, Čazma, Grabrovnica, Kalinovac, Koprivnica, Križevci, Kumrovac, Kutina, Sesvete, Sveti Ivan Zelina, Trakošćan, Varaždin, Varaždinske toplice, Veliki Tabor, Virje.

**Broj 15/1992**

**Godina XV**

Urednički kolegij:

Ana Bobovec (Kutina), Miroslav Klemm (Varaždin), Slavica Moslavac (Kutina),  
Marina Šimek (Varaždin)

Tehnički urednik:

Svenibor Pohajda

Korektura:

Zdenka Belić, Ana Bobovec

Nakladnik:

Muzej Moslavine u Kutini

Za nakladnika:

Slavica Moslavac

Priprema i tisak:

»Grata« Bjelovar

Naklada: 650 primjeraka

»Muzejski vjesnik« izlazi jedamput godišnje.

Rukopisi se ne honoriraju i ne vraćaju.

Za sadržaj i lekturu tekstova odgovorni su autori.

»Muzejski vjesnik« solidarno financiraju muzeji sjeverozapadne Hrvatske.

# PRILOG POZNAVANJU SPECKLINOVE KNJIGE "ARHITEKTURA UTVRDA /KAKO SE U NAŠE VRIJEME MOGU GRADITI/ U GRADOVIMA" IZ 1608 GODINE

Od prvog objavljivanja u 1977. godini, najstariji do danas poznati plan Varaždina iz 1568. godine obrađivali su istraživači povijesti grada i tvrđe.<sup>1)</sup> Taj je plan Daniela Specklina do sada najstariji prikaz teritorije tvrđe, njenog tlocrta, okolnih bedema, teritorija grada, gradskih zidina s kulama, vratima i mostovima preko zajedničkih jaraka.

O važnosti Varaždina u organizaciji Slavonske granice za obranu od Turaka od četrdesetih godina 16. stoljeća se zna na temelju istraživanja arhiva štajerskih staleža.<sup>2)</sup> Kapetan Štajerske Ivan Ungnad vlasnik varaždinske tvrđe od 1543. godine, istovremeno imenovani vrhovni kapetan granice od 1544. godine organizirao je između ostalog njenu pregradnju angažirajući graditelja Domenica de Lalia i pomoćnike.



Naslovna strana Specklinove knjige "Arhitektura utvrda/kako se u naše vrijeme grade" iz 1608. godine

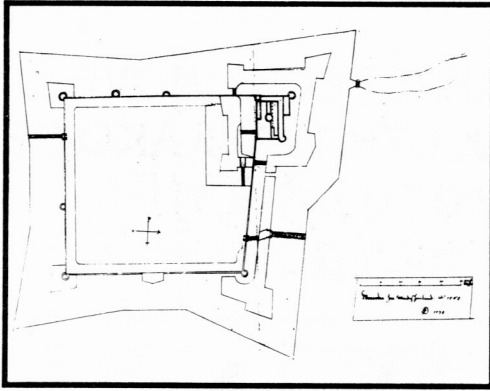


Portret Daniela Specklina iz knjige "Arhitektura utvrda" iz 1608. godine

Da je slobodni kraljevski grad Varaždin u to vrijeme već imao vlastite zidove poznato je iz sačuvane arhivske građe iz Nürnberga.<sup>3)</sup> Neosporno je da se radi o tlocrtu koji je izradio vojni arhitekt, jer su svi dijelovi iz kojih se plan sastoji po svojoj prirodi elementi obrane i zaštite. Teritorij je grada predstavljen uobičajenom bjelinom prema pravilima vojne kartografije iz 16. i 17. stoljeća. Očito da Specklina nisu zanimali raspored ulica, gradske insule i objekti. U tlocrtu nema ni crkava koje su neosporno postajale u 16. stoljeću.

U okviru pod skalom veličina, izmjera je u klaftima, piše Varaždin u Slavonskoj zemlji godine 1568. Pod naslovom su inicijali D.S. 1578.

Postoje dvije mogućnosti da je ovaj plan rađen prema skici koju je izradio sam Specklin u 1568. godini, ili da ga je kopirao prema planu neutvrđenog autora iz 1568. godine. I prva i druga mogućnost su jednako prihvatljive.



Plan Varaždina iz 1568. godine od Daniela Specklina

D. Specklin je vrlo značajan vojni stručnjak iz 16. stoljeća, koji je autor obimne knjige o arhitekturi utvrda. Njeno je prvo izdanje izašlo u Strassburgu u 1589. godini.

Kako je poznato da među raritetima Nacionalne i sveučilišne knjižnice postoje dva primjerka dva različita izdanja<sup>4)</sup> bilo je vrijedno proučiti knjigu "Arhitektura utvrda...", te utvrditi kontekst u vezi s kojim su donešeni planovi, a među inima i tlocrt grada Varaždina iz 1568. godine (Kugli 1977, a). Knjiga je izvanredno lijepo i bogato ukrašena. U cjelini s obzirom na složenost i obimnost materije koju obrađuje koncipirana je izvanredno pregledno. Uz detaljno opisan sadržaj poglavlja snalaženje je olakšano, postoje marginalije, a povezivanje grafičkih ilustracija s tekстом je sustavno provedeno. Naslovna je stranica bogato ukrašena. Bakrorez je izradio Alatheus Greuter. Iza početka naslova: Arhitektura utvrda slijedi u slobodnom prijevodu daljnji dio /kako se u naše vrijeme mogu graditi / u gradovima, pri dvorovima / i rijekama / na vodi / zemlji / brdima i dolinama / s njihovim utvrđenjima / grabama i prolazima... / i korisnosti / također i protuobrani / što je potrebno za topove / i kako se postavljaju / kako se trebaju koristiti / sve iz osnove i njenih temelja zajedno s tlocrtima / viziranjem i detaljima za razgledanje, Strassburg, 1589. godina.

Uvodni se dio sastoji od nekoliko tekstova. Pogovor tiskara Latarusa Zetznera napisan je u veljači 1599. godine. Tiskan je bakrorez na kome je prikazan D. Specklin do pojasa kako u desnoj ruci drži šestar. Zanimljiva je oda kojom Josephus Langius Caesaremontanus slavi život i djelo D. Specklina. Na početku ističe da je Specklin kroz svoju umjetnost bio poznat te da je bio u službi cara Maksimilijana, pa kod nadvojvode Ferdinada kao majstor naoružanja pet godina. Preko Lazara Schwendya pozvao ga je isti da izrađuje karte Elzasa. U službi voj-

vode Albrechta od Bavarske radio je u Regensburgu, a kao graditelj djelovao je u Ingolstadt. Biskup Strassburga J. Manderscheitt pozvao ga je da radi na gradskim utvdama. Tu je zgotovio i knjigu... da bi se oduprli neprijateljskoj sili za našu korist i slavu božju, koji nam daje mir i jedinstvo ovdje i tamo do vječnosti, amen. Tekst je podijeljen u veće cjeline koje se dijele na poglavlja.

## Glava 1

Specklin objašnjava pristup i povezivanje principa matematike, mehanike i kako on piše umijeća ratovanja (ars militaria).

## Glava 2, 3

Podučava kako se služiti šestarom i kvadratom. Detaljno upućuje kako se koloriraju crteži. Zahtijeva egzaktnost, jer piše on, ako je nešto kružnica onda se to prikazuje kružnicom, a ako je kvadrat onda se prikazuje kvadratom.

## Glava 4, 5

Priprema terena za glavnu gradnju. Izričito spominje da koordinate viziranja treba čuvati u tajnosti i nikome ih pokazivati. Opisuje polaganje temelja, daje preporuke za radove u vodi, spominje crpku.

## Glava 6, 7, 8

Piše o zaprekama, zidovima, dimenzijama, o neprijateljskim razaranjima.

## Glava 9

Mjerilo /Werckschuh/ Klaffer

## Glava 10, 11, 12

Razrađuje temu gradnje utvrda i obrazlaže na primjerima kako su ta rješenja imala utjecaj na ishod opsade. Piše o Anđeoskoj tvrđavi u Rimu, ukazuje na četverougaoni tlocrt u Gentu i ukazuje na te nedostatke. Opisuje opsadu Harlema 1572. godine, iznosi primjer Raaba, prikazuje bitku sa Sulejmanom Otomanskim 1570. godine.

## Glava 13, 14, 15, 16

Govori ravnim linijama, objašnjava strategijsku važnost kontrole ulaza i pristupa. Navodi razlike u postuku pri gradnji sa zemljom i kamenom.

## Glava 17, 18, 19

Način izvođenja gradnje prema tlocrtu, o prsobranima, o položaju kavalira i položaj istih

uz utvrde, te međusobnim odnosima između dva bastiona.

## Glava 20, 21

O vodenim jarcima kako se redaju oko utvrda, o protoku vode.

## Glava 22, 23, 24, 25

Na brojnim primjerima opsada Beča, Budi-  
ma, Sigeta, Malte, Nicosie razmatra Specklin  
korisnost obrane. Koja je važnost rovova,  
šančeva, kako se neprijatelj onemogućuje i  
ako probije neku od linija obrane, o raznim  
načinima razaranja zidova.

## Glava 26, 27

O napadu i protuobrani, ako je došlo do  
značajne pozicijske promjene.

## Glava 28

Zanimljivo poglavlje jer vrlo detaljno govori i  
o civilnim potrebama i infrastrukturi koja je ne-  
ophodna: bolnica, oružarna, žitnica, mlin, ba-  
rutni toranj. Raspravlja o trgu, gradonačelniku i  
savjetnicima gradske uprave, sudstvu, propisi-  
ma zanatlije, o propisima za trgovce, o točenju  
piva i vina, o uredbi o prolazu stranaca, siro-  
mašnih i bolesnih, beskućnika, sakupljača mi-  
lodara. Posebno je zanimljiva lista namirnica  
koje se čuvaju u zalihama u pograničnim mjesti-  
ma.

## Glava 30, 31, 32, 33, 34

O gradovima na velikim jezerima i rijekama,  
na močvarnom terenu, o utvrđivanju gradova  
na morskoj obali, varijante obrane. Tim po-  
glavljem završava prvi dio knjige.

U drugom dijelu također vrlo često koristi  
primjere iz bitaka i opsada tijekom 16. stoljeća.  
Opisuje vrlo svježe događaje, spominje slučaj  
iz 1587. godine, neprijatelj je pobijeden lu-  
kavstvom (po noći je neprimjetno navlažen na  
topovima dio za ispaljivanje, barutne zdjelice  
su bile polivene vodom). Na kraju posebno go-  
vori o fortifikacijama u brdima.

Prema planovima i slikama koji su tiskani u  
knjizi moguće je provjeriti citat: "... on je i autor  
značajnog djela "Architectura von Vestungen"  
u kome on donosi crteže raznih utvrđenja, a  
među inima i tlocrt grada Varaždina iz 1568.  
godine" (Kugli 1977, a, 19). U izdanju iz 1608.  
godine nije utvrđen navod, a niti se u tekstu-  
alnom dijelu poimence spominje Varaždin.  
Specklin je pri opisivanju koristio izraz vidio  
sam, pa se iz načina iznošenja događaja može  
zaključiti da je bio u Ugarskoj. Nije moguće  
zaključiti da li je putovao na jug te da li je pre-

lazio rijeke Muru i Dravu.

Očito je da je Specklin sakupljao iskustva u  
gradovima gdje su se podizala velika  
utvrđenja. Do planova je vrlo vjerovatno do-  
lazio u osobnim kontaktima. Iz knjige nije jasno  
koje je sve graditelje poznao. Za pretposta-  
viti je da je do varaždinskog predloška mogao  
doći iz treće ruke. Pregradnja varaždinske  
tvrđe i podizanje bedema je u glavnini  
završeno oko 1563. godine. Za očekivati je da  
se je nakon opsežne rekonstrukcije ili drugih  
nama nepoznatih razloga izvršilo premjera-  
vanje i iscrtaavanje tlocrta.

Svakako da bi bilo zanimljivo rekonstruirati  
put kojim je plan iz Varaždina, samo tamo su  
se izmjerom utvrdile veličine bedema, zidova,  
širina jaraka, došao do Specklina. Talijanski su  
majstori radili u Varaždinu na utvrđenjima, a i u  
Ugarskoj. Neki je od njih mogao biti taj koji je  
izvršio mjerenja i načinio tlocrt originala. Druga  
je mogućnost da je samo posjedovao kopiju.

Iako nije moguće navesti sve razloge za  
Specklinovo crtanje varaždinskog tlocrta, je-  
dan je vrlo vjerovatan. Radi se o primjeru arhi-  
tekture utvrda kakve su se gradile u njegovo  
vrijeme. Situacija je jasna. Međa varaždinske  
tvrđe je djelomično prislonjena na gradsku.  
Dvije jezgre imaju obrambene prstenove koji  
se međusobno nadopunjavaju. Izvedeno  
rješenje bedema ukazuje da je dvor vrlo dobro  
zaštićen. S juga ga štiti čitavi grad, na sjeveru  
su podignuti bedemi s revalidima. Jarak s vo-  
dom u vanjskom pojasu je povezan s  
tvrđavskim unutarnjim. Svi dijelovi su među-  
sobno povezani preko sedam mostova. Tvrđa  
je dobro branjena sa svih strana. Jedini nedos-  
tatak u sigurnosti tvrđe leži u činjenici da su  
ugarska ili sjeverna vrata na teritoriju grada za-  
pravo izvan tvrđavske uprave i kontrole.

U slučaju da teritorij grada zauzme neprija-  
telj iz tlocrta se vidi da je tvrđavski dio i dalje  
zaštićen jer na granici prema gradu ima vlas-  
tite bedeme. Jedini prolaz do tvrđe je kroz  
ulaznu kulu, zatvaranjem prolaza čitavi kom-  
pleks se brani autonomno.

Prema ostalim činjenicama i principima  
točnosti koje nalazimo u Specklinovoj "Arhitek-  
turi utvrda..." izdanje iz 1608. godine nejasan  
je razlog za neucrtavanje gotičke četvrtaste  
kule koja je svakako bila u plaštu južnog zida  
tvrđe već u vrijeme izrade plana iz 1568. go-  
dine. Prema načinu prikaza tvrđe nije moguće  
pronaći tlocrt gotičke kule. Ostali dijelovi  
građevine su prepoznatljivi. Razlikuju se  
uzdužno i četvrtasto dvorište koje omeđuju tri  
rondela. Na istočnoj i zapadnoj su strani dva.  
Pri južnom ulazu u četvrtasto dvorište je treći  
rondel. S unutrašnje strane tog dvorišta  
označene su kolonade.

Iz svega slijedi da je Specklinu tlocrt tvrđe  
bio zanimljiv, na praznom teritoriju grada on ne  
propušta zabilježiti nebeske pravce, pa je sto-  
ga moguće da je predložak prema kojem je

prečtan tlocrt grada bio bez te pojedinosti, koja bi ukazivala na postojanje gotičke kule. Specklinovo zanimanje za arhitekturu utvrda je višestrano. Iz svog bogatog iskustva znao je vrijednost pojedinosti. U opisivanju umijeća ratovanja iz njegovog doba knjiga je puna primjera važnosti detalja, pa otuda osnova za tvrdnju da varaždinski predložak neimenovanog autora nije imao tlocrt gotičke kule.

Knjiga je pisana njemački, lako se čita. Specklinov jezik je zanimljiv, bogat i razumljiv, mada je pisan prije 400 godina. Specklinova knjiga arhitekture utvrda bila je izdavana u više navrata. Imala je zbog široke upotrebe zemljanih bedema u obrani veliki utjecaj na vojni arhitekturu 17. stoljeća.

Ovim kratkim prikazom opisa sadržaja knjige ukazuje se na potrebu daljnjih sustavnih istraživanja njenih utjecaja na arhitekturu utvrda iz 17. stoljeća. Samo po sebi zanimljivo je pitanje koliki su tragovi njenih utjecaja u brojnim sačuvanim planovima inženjera Martina Stiera.

### Bilješke

1. Plan je objavila Lentić-Kugli (1977a), te ga je obradila u (1977b), a koristili su ga Ilijanić i dr. (1983), Klemm (1984) i (1986).
2. vidi Ilijanić (1961) i Ilijanić i dr. (1983, 181—182).
3. vidi Perči (1989)

4. Biblioteka Zriniana ima dva izdanja. Ono iz 1589. godine se nije koristilo jer je uvez oštećen, grafički listovi djelomično nedostaju te završetak teksta. Za potrebe ovog rada korišten je drugi primjerak čije izdanje je iz 1608. godine

### Literatura

1. Ilijanić, M. (1961) Prilog istraživanju renesansne pregradnje varaždinske tvrđe u 16. stoljeću, Godišnjak GMV, Varaždin 1, 33—44. Ilijanić, M. Kapustić, S. (1983) Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća, Varaždinski zbornik, Varaždin, 169—190.
2. Klemm, M. (1984) Planovi i vedute Varaždina od 14. do 19. stoljeća, katalog izložbe GMV, Varaždin
3. Klemm, M. (1986) Najstariji planovi grada Varaždina, Gesta 23, 24, 25, Varaždin, 223—229.
4. Lentić-Kugli, I. (1977a) Najstariji plan Varaždina iz 1568. godine, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god XXVI, 3, Zagreb, 13—20.
5. Lentić-Kugli, I. (1977b) Varaždin povijesna urbana cjelina grada, Zagreb
6. Perči, Lj. (1989) Prilog poznavanju izgradnje varaždinskih gradskih utvrda u prvoj četvrtini 16. stoljeća, Muzejski vjesnik, 12, Bjelovar, 54—57.

Lidija Plavec, Muzej Međimurja Čakovec

## OTKRIVENA TAJNA KAPELE SV. JELENE U ŠENKOVCU

Najnoviji rezultati konzervatorskih istraživanja kapele sv. Jelene u Šenkovcu zasigurno su nadmašili naslućivanja dr. Ljube Karamena i dr. Anđele Horvat, koji su još 50-tih godina ovog stoljeća u svoje znanstvene prikaze o srednjovjekovnoj umjetnosti kontinentalne Hrvatske, uvijek uključivali i ovaj posljednji ostatak nekada velikog samostanskog kompleksa.

Današnja kapela sv. Jelene u Šenkovcu svetište je crkve pavlinskog samostana posvećenog "Blaženoj Djevici Mariji i Svima Svetima", osnovanog 1376. godine od članova plemićke obitelji Lacković na njihovom prostranom posjedu Varhel, sjeverozapadno od Čakovca. Godine 1404. patron samostana

postaje obitelj grofova Celjskih, koja nastavlja njegovu izgradnju, a sukladno sa svojim važnim utjecajem u formiranju gotičke arhitekture 15. stoljeća u tadašnjoj kontinentalnoj Hrvatskoj, vjerojatno je zaslužna i za poljepšavanje crkve. Od 1546. godine gospodar Međimurja bila je banska porodica Zrinski koja, osim što mijenja titular samostana u svetojelenski, podiže uz južni crkveni zid kapelu heksagonalnog tlocrta namijenjenu za pokapanje njenih članova. Protestantski nemiri 1570. godine oštetili su samostanski kompleks, a teška stradanja uzrokovao je veliki požar 1695. godine, nakon kojeg je crkva u cijelosti barokizirana. Snažan potres 1738. godine izaziva ponovna oštećenja, ponovno se vrše popravci i